

Нікколо Мак'явеллі

Державець

Ті, хто шукають милостей від котрогось державця, мають звичай догоджати йому даруванням найдорожчих своїх речей, а водночас і тих, які, на їхній погляд, можуть бути йому приємними; тому найчастіше володарі отримують у презент скакунів, зброю, золотом шиті тканини й інші прикраси, що належать їм за статусом. І ось я, з наміром надати вашій світлості свідчення своєї глибокої відданості, не знайшов серед своєї власності нічого дорожчого та кориснішого, ніж розуміння вчинків видатних людей, усвідомлене внаслідок тривалого вивчення сучасних справ і безперервного студювання давніх. Ретельно обміркувавши та проаналізувавши свої думки, я зібрав їх у невеликій книжечці, яку й надсилаю вашій світлості.

Хоча й не вважаю цю працю гідною вашої уваги, все ж сподіваюся, що з вашої ласки ви не відкинете її, адже цей вартісний із мого боку дарунок дозволить вам за короткий час засвоїти все виношене мною впродовж довгих років серед стількох утисків і небезпек. Я виключив зі свого твору риторичні хитрування, гучні та пусті фрази, якісь інші зовнішні

приманки та прикраси, якими часто мережать і насичують свою писанину інші, бо бажав, аби він привертав до себе лише різнобічністю поглядів, важливістю предмета та нічим іншим. Не варто вважати самопевненістю намагання людини низького та навіть нікчемного стану оцінювати та встановлювати правила поведінки для своїх володарів. Художники, замальовуючи місцевість, розташовуються внизу на рівнині, щоб придивитися до гір і височин, а щоб оглянути низовини, видираються на скелі. Достоту, щоб осягнути характер народу, необхідно бути державцем, а розпізнати природу державця може лише представник народу.

Тож нехай ваша світлість поставиться до цього невеликого дарунку з тим же почуттям, що і я; уважно прочитавши цей твір, можна переконатися в моєму гарячому бажанні, щоб ваша світлість досягла тієї величі, яка обіцяна вам фортуною та вашими високими чеснотами. І якщо з висоти свого становища ваша світлість якось спрямує свій погляд униз, то побачить, наскільки мало заслужені мною важкі та безугавні удари долі, що постійно падають на мене.

I

ЯКОГО ТИПУ БУВАЄ РЕЖИМ ОСОБИСТОЇ ВЛАДИ І ЯКИМ ЧИНОМ ЇЇ КУПУЮТЬ

Усі держави, всі уряди, що будь-коли панували над людом, поділяються на республіки та принципати. Останні бувають або спадковими, в яких довгий час панувала династія їхніх володарів, або новоствореними. Нові принципати можуть бути такими ж, як Мілан при Франческо Сфорца¹, або можуть бути приєднані до спадкових володінь, набутих їхнім державцем, як Неаполітанське королівство, завойоване іспанським королем. Ці здобуті території або вже приєднані до однієї держави, або до цього мали свободу; приєднують їх або силою власної зброї, або з чужою допомогою, або волею долі, або завдяки власній відвазі.

¹ Франческо Сфорца (1401—1466) — граф, котрий воював на боці Амброзіанської республіки, заснованої в Мілані, 1450 року проголосив себе герцогом Міланським.

II

ПРО СПАДКОВІ ПРИНЦИПАТИ

Залишу осторонь роздуми про республіки, бо багато приділяв цьому увагу деінде. Звернуся лише до принципату і, дотримуючись раніше поданого плану, розгляну, яким чином можна підтримувати та зберігати одноосібну владу.

Насамперед скажу, що спадкові володіння, звичні до володарів, котрі походять із одного роду, набагато легше втримати, ніж нові, бо достатньо лише не порушувати звичаїв своїх попередників і плисти за течією подій. Державець з посередніми здібностями в цьому випадку завжди збереже свій трон, якщо тільки не втратить його через втручання якоїсь надзвичайної та нездоланої сили, однак і після цього зможе повернути собі владу, тільки-но загарбник зіткнеться навіть із найменшими труднощами.

У нас в Італії, *in exemplis*¹, герцог Феррарський зумів протистояти навалі венеційців 1484 року, а також папи Юлія 1510-го винятково завдяки тому, що його родина давно вкоренилася у своїх маєтках. У природного володаря менше причин і менше приводів завдавати образ, тому його більше люблять, і якщо хиби, що впадають

¹ *In exemplis* (лат.) — наприклад.

у вічі, не накликали на нього ненависті, то він користується природною прихильністю підданців. За тривалий час безперервного правління гаснуть усі помисли і по-тяги до новацій, але один переворот завжди залишає шпарину для здійснення іншого.

III

ПРО ЗМІШАНІ ПРИНЦИПАТИ

Новий державець, навпаки, стикається з труднощами. Передусім, якщо приєднав нові володіння до старих і тим утворив якусь мішанку, його становищу загрожує перший природний недолік, властивий усім новим державам, який полягає в тому, що люди охоче змінюють правителів у сподіванні на краще, тому часто повстають проти них, але потім на власному досвіді переконуються, що помилилися і стало ще гірше. А це впливає з іншої природної та звичної потреби, яка змушує нового державця гнобити своїх підданців озброєною рукою й іншими способами, як це роблять завойовники, тому їхніми ворогами стають не лише опоненти їхнього царювання, але з його прихильниками також не можна заприятелювати, бо неможливо ні виправдати їхні очікування, ні вдатися проти них до сильнодіючих ліків, будиши їм зобов'язаним. Адаже для вторгнення в чужу країну навіть той, хто має потужне військо, зобов'язаний забезпечити собі сприяння місцевих жителів. Ось чому Людовік XII Французький легко захопив Мілан, але одразу ж його втратив, для чого на перший раз вистачило власних сил Лодовіко¹. Ті ж міс-

¹ *Лодовіко Сфорца* (1452—1508) — герцог Міланський із династії Сфорца, талановитий діяч епохи Відродження.

тяни, котрі відчинили ворота перед королем, розчарувались у своїх надіях на майбутні здобутки, яких вони очікували, не могли витримати незручностей правління нового державця.

Правда і те, що, підкоривши бунтівні області вдруге, втратити їх уже важче, бо під прикриттям придушення заколоту правитель може зміцнювати свою владу, не озираючись, караючи тих, хто завинили, виявляючи непевних і захищаючи найбільш уразливі місця. Тому якщо вперше достатньо було герцогу Лодовіко влаштувати на кордоні невеликий переполох, і Франція втратила Мілан, то вдруге вже весь світ мав об'єднатися проти неї та розгромити або вигнати її війська з Італії; і все це пояснюється раніше згаданими причинами. Відтак Франція обидва рази втратила свої здобутки. Загальні причини, чому це сталося вперше, ми вже пояснили. Залишається сказати про другий випадок і розглянути ті засоби, які мав у своєму розпорядженні французький король і кожен, хто діяв би на його місці, щоб закріпити за собою завойоване. Скажімо, що завойовані землі, які приєднуються до колишніх володінь завойовника, або складають із ними одну країну і їхнє населення розмовляє однаковою мовою, або ні. У першому випадку їх зовсім неважко утримати, особливо якщо вони не звикли до вільного життя. Щоб забезпечити себе, достатньо знищити рід державців, котрі правили там, бо інших приводів для хвилювань через спільність звичаїв і збереження колишнього способу життя у громадян не буде. Це можна було спостерігати на прикладі Бургундії, Бретані, Гасконі та Нормандії, які здавна входять до складу Франції, і хоча мова

там дещо відрізняється, проте вони ладнають із іншими французами, тримаючись подібних із ними звичаїв. Бажаючи зберегти за собою такі землі, завойовник має дотримуватися двох умов: по-перше, щоб припинилася династія їхніх володарів; по-друге, залишити незмінними їхні закони та податки; тоді незабаром ці землі складуть єдине ціле з вашими колишніми володіннями.

Однак коли набувають території в країні, де послуговуються чужою мовою, звичаями й установами, ось тут починаються труднощі, і щоб не втратити їх, знадобляться велика удача та велике вміння. Один із найкращих і дієвих засобів у цьому випадку полягає в тому, щоб особа, котра заволоділа ними, сама переселилася в цей край. Це додасть завоюванню надійності та довговічності; саме так вчинив турецький султан із Грецією. Якби він не переніс туди свого престолу, йому б там ні за що не втриматися, незважаючи на всі інші заходи, до яких вдавався для збереження цієї держави. Перебуваючи на місці, можна пізнати майбутні заворушення ще в зародку та легко впоратися з ними; в іншому випадку звістка про них долине лише тоді, коли вони вже в розпалі і до чогось вдаватися занадто пізно. Крім цього, ви не залишаєте країну на поталу своїм чиновникам; для підданців полегшується прямий доступ до державця, від чого у добропорядних громадян з'являється більше підстав бути прихильним до нього, а у бунтарів — боятися. Зовнішній ворог гарненько помізкує, перш ніж напасти на ці володіння. Таким чином, у володаря, котрий переселився туди, буде дуже важко їх відібрати.

Інший чудовий спосіб полягає в тому, щоб заснувати одну-дві колонії, які прикріпили б цю місцевість до

нової держави. В іншому випадку доведеться тримати там безліч солдатів, піших і кінних. Колонії обходяться недорого; вислати та розмістити колоністів державцю не вартує майже нічого, адже при цьому в програші залишаються лише ті жителі, у котрих відбирають їхні оселі та земельні ділянки на користь переселенців, а ці жителі становлять лише невелику частину нових підданців, також вони не можуть заподіяти шкоди правителю через власну бідність і роз'єднаність. Усі ж інші, з одного боку, не будучи обмеженими у правах, позбудуться причин для неспокою, а з іншого — будуть обережними, навчені чужим прикладом та остерігаючись, аби з ними не вчинили так само. Висную, що колонії не вимагають витрат, вони надійніші та викликають менше невдоволення. Невдоволені ж нешкідливі, адже, як я вже казав, вони роз'єднані та бідні. З цього приводу можна зауважити, що людей треба або помилувати, або стратити, адже невеликі образи будуть завжди звертатися до помсти, а за вагомі — люди помстяться неспроможні. Тому, завдаючи прикрощів, необхідно усунути можливість мститися.

Якщо ж замість колонії використовують озброєний гарнізон, він вимагає значно більших витрат, і в решті-решт для охорони нових володінь знадобляться всі фінансові ресурси держави. Здобуток, таким чином, обернеться втратою. До того ж розквартирування війська в різних місцях завдає набагато більше шкоди й утискає всіх громадян, кожен страждає від цієї незручності і стає ворогом нового державця, ба більше — ворогом небезпечним, котрий після поразки залишається у власному обійсті. Отже, з будь-якої точки зору

такий спосіб захисту нових володінь настільки ж невідгідний, наскільки вигідне створення колоній.

Той, хто перебуває в чужорідній, як було описано раніше, провінції, повинен ще й узяти під свій захист її дрібних сусідів, намагаючись послабити найвпливовіших, та остерігатися, щоб не з'явилася причина для втручання в справи цієї царини іншого володаря, настільки ж могутнього, як і він сам. А причина скористатися невдоволенням надміру амбітних або наляканих мешканців завжди з'явиться, як можна дізнатися із закликання римлян до Греції етолійцями¹ — в усі без винятку завойовані ними провінції римлян запрошували місцеві жителі. Як тільки чужоземний завойовник заходить у будь-яку країну, всі дрібні володарі примикають до нього, і це природно, бо їх спонукає ненависть до колишнього поневолювача, тому завойовнику немає потреби турбуватися про те, як залучити цих людей на свій бік; вони всі негайно приєднуються до його нових володінь. Він має лише наглядати, щоб вони не зібрали занадто великі сили та не набули надмірного впливу. Його власних сил і прихильності місцевих цілком достатньо, щоб упоратися з суперниками та повністю заволодіти новою провінцією. Проте той, хто не вдасться до таких заходів, незабаром втратить завойоване, а до того докладе незліченних зусиль і турбот.

Римляни неухильно дотримувалися цих правил у завойованих ними провінціях: вони закладали коло-

¹ *Етолійський союз* — політичне об'єднання у V ст. до Р. Х. племен аподотів, офіонів та євритян. 266 року до Р. Х. до цієї спілки долучилися локри, дельфійці, дорійці та частина Акарнані. А 245-го до Р. Х. до нього на якийсь час приєдналися і беотійці.

нії, привертали до себе менш впливових осіб, ні в чому їм не потураючи, і послаблювали впливовіших; для чужоземних правителів вони не залишали ні найменшої шпарини. Обмежуся хіба прикладом Греції. Ахейців і етолійців римляни схилили на свій бік; Македонське царство принизили та вигнали звідти Антіоха¹. Однак заслуги ахейців та етолійців ще не стали підставою дозволити їм розширити свої володіння; жодні запевнення Філіппа² в дружбі не завадили римлянам послабити його, а могутність Антіоха не змусила їх визнати його право на володіння будь-якою територією в Греції. Римляни в цих випадках діяли так, як треба чинити всім розумним державцям: вони турбувалися не лише про теперішні, а й про майбутні проблеми та шукали шляхів, як із ними впоратися. Адже передбачаючи їх заздалегідь, легко знайти вихід, а коли біда вже настала, недуга стає невиліковною, і ліки вже не на часі. Виходить так, як медики подекують про сухоти — спершу їх легко вилікувати, але важко розпізнати, а з часом, якщо з самого початку хвороба була запущена, вона стає очевидною, але майже невиліковною. Те ж саме і в державних справах: знаючи заздалегідь (що доступне лише мудрим людям) про можливі нещастя, можна їм запобігти, але якщо цього не сталося і загроза є очевидною для кожного, то тут уже нічим не зарадиш.

¹ *Антіох III Великий* (241 до Р. Х. — 187 до Р. Х.) — сирійський цар із 223 до Р. Х. Вторгся у північно-західну Грецію, але римляни розбили його при Фермопілах (191 до Р. Х.) і Магnezії (190 до Р. Х.).

² *Філіпп II Македонський* (близько 382 до Р. Х. — 336 до Р. Х.) — цар Македонії з 359 року до Р. Х. Батько Александра Македонського.

Римляни, відчуваючи наближення лиха здалеку, завжди вдавалися до необхідних заходів і заради цього не боялися навіть починати війну, бо знали, що війни неможливо уникнути, можна хіба відтягнути її на користь інших. Вони вважали за краще воювати з Філіппом та Антіохом у Греції, ніж битися з ними потім в Італії; свого часу вони могли уникнути обох воєн, але не захотіли цього. Вони ніколи не дотримувалися того правила, яке було поширене серед мудрагелів нашого часу: «Скористатися перевагами вичікування». Перевага римлян полягала лише у власній відвазі та виваженості, адже час приносить усілякі зміни, за яких добро обертається злом, а зло — добром.

Але повернімося до Франції та поглянемо, чи вдавалася вона до якихось із раніше описаних метод. Я буду говорити не про Карла, а про Людовіка¹, бо він довше втримався в Італії і кроки, які зробив, помітні набагато виразніше. Ви можете переконатися, що він чинив увесь час усупереч тому, що варто було б робити для закріплення своїх володінь в іншомовній країні.

Король Людовік опинився в Італії завдяки домаганням венеційців, котрі мали намір скористатися його прибуттям, аби заволодіти половиною Ломбардії. Не стану дорікати королю за цей вчинок: маючи намір закріпитися в Італії, він не набув союзників усередині країни, й усі двері були зачинені перед ним через спогади про його попередника Карла, тому вибирати друзів було не на часі. Людовік домогся б своєї мети, якби не припу-

¹ Карл VIII перебував в Італії із серпня 1494-го по липень 1495 року, а Людовік XII — із 1499-го по 1512 рік.

стився всіх інших помилок. Зайнявши Ломбардію, король повернув би французам повагу, втрачену при Карлі; Генуя поступилася, флорентійці уклали з ним спілку; маркіз Мантуанський, герцог Феррарський, Бентивольо, газдиня Форлі, правителі Фаенци, Пезаро, Ріміні, Камеріно, Пьомбіно, жителі Лукки, Пізи, Сієни — всі запобігали перед ним. Тоді венеційці й усвідомили всю невинуватість свого вчинку: замість кількох містечок у Ломбардії вони зробили короля володарем двох третин Італії.

А тепер поміркуйте, як неважко було королю закріпитися в Італії, якби він дотримувався раніше згаданих правил, підтримуючи та захищаючи своїх численних і слабких прихильників, котрі перебували в страху — хто перед Церквою, хто перед венеційцями — і вимушених йти за ним. За їхньої допомоги Людовік легко убезпечився б від могутніших суперників. Та тільки-но він опинився в Мілані, як вчинив навпаки, надавши папі Александру¹ сприяння в захопленні Романьї. При цьому король навіть не помітив, що, відштовхуючи від себе людей, котрі довірилися йому, прихильників і друзів, він послаблює власний вплив і посилює Церкву, додаючи до її всеохопної духовної влади ще й світську. За цією першою хобою неминуче посипалися й інші. Зрештою, щоб приборкати амбіції понтифіка та завадити йому заволодіти Тосканою, король був змушений вступити на територію Італії. Мало того, що він підніс Церкву та позбавив себе союзників; з пожадливістю поглядаючи на Неаполітанське королівство, він розділив його з ко-

¹ *Александр VI Борджіа* — Папа Римський у 1492—1503 роках.

ролем Іспанії, й якщо до цього доля Італії була в його руках, то тепер він знайшов колегу, щоб у всіх честолюбців і невдоволених в цій країні був покровитель. При цьому Людовік прогнав із королівства того, хто міг би платити йому данину, замінивши його правителем, котрий погрожував витурити його самого. Певна річ, бажання купувати — річ цілком пересічна та природна, і коли люди прагнуть до цього в міру своїх сил, їх будуть хвалити, а не засуджувати, але коли вони не можуть і все ж добиваються купівлі за будь-яку ціну, то в цьому вже є помилка, гідна осуду. Якщо сили Франції дозволяли їй навалитися на Неаполь, так і треба було вчинити, якщо ж не дозволяли, не варто було ні з ким його ділити. Таку угоду з венеційцями в Ломбардії можна було б виправдати, адже вона дозволила французам закріпитися в Італії; у випадку з Неаполем вона підлягає осуду, адже такої необхідності не існувало.

Таким чином, Людовік припустився п'ятьох помилок: він вивів із гри слабших правителів; посилив одну з наймогутніших осіб в Італії; пустив туди чужоземного володаря; не переніс туди своєї резиденції та не заснував там колоній. Але всі ці хиби, поки він був живий, могли і не завдати значної шкоди, якби він не припустився шостої, відібравши володіння у венеційців. Якби він завадив піднесенню Церкви та не кликав до Італії іспанців, послабити їх було б справді розумно і доречно, але після аж таких прорахунків не треба було погоджуватися на розправу з венеційцями. Поки вони залишалися в силі, ніхто не наважився б зазіхнути на землі Ломбардії: венеційці ніколи не погодилися б на це, бо самі жадали отримати французьку частку,

ЗМІСТ

I. Якого типу буває режим особистої влади і яким чином її купують	7
II. Про спадкові принципати	8
III. Про змішані принципати	10
IV. Чому в царстві Дарія, яке захопив Александр, після смерті останнього не спалахнуло повстання проти його наступників	20
V. Як треба керувати містами або принципатами, які до завоювання жили за своїми законами.	24
VI. Про нову владу, яку здобувають за допомогою власної зброї та відваги	26
VII. Про нові принципати, здобуті завдяки чужій зброї та щастю	31
VIII. Про тих, хто домігся влади злочинами	40
IX. Про громадянський принципат	46
X. Якою методою вимірювати силу будь-якого принципату.	51
XI. Про церковні принципати	54
XII. Якого типу бувають війська та про найманців	58
XIII. Про союзні, змішані та власні війська	64
XIV. Про те, що личить державцю щодо військової справи	69
XV. Про те, за що хвалять або засуджують людей, особливо правителів	73

XVI. Про щедрість та ошадливість	75
XVII. Про милосердя, жорстокість і про те, що краще: більше вселяти любов, ніж страх, чи навпаки.	78
XVIII. Яким чином державцям потрібно тримати слово .	82
XIX. Як уникати ненависті та зневаги	86
XX. Чи корисні фортеці та багато іншого, до чого повсякчас вдаються правителі.	98
XXI. Від чого залежить повага до державця	104
XXII. Про секретарів, наближених до правителів	109
XXIII. Яким чином уникати підлабузників	111
XXIV. Чому італійські державці втратили свої володіння	114
XXV. Наскільки людські справи залежать від фортуни і як можна їй протистояти	116
XXVI. Відозва до заволодіння Італією і її звільнення від варварів.	120